

Jindřich Dejmek

ČESKOSLOVENSKO, jeho sousedé a velmoci ve XX. století (1918 až 1992)

Vybrané kapitoly z dějin československé
zahraniční politiky

Ústav mezinárodních vztahů			
PK		KNIHOVNA	
Přír. číslo		Signatura 497 032	
Získáno/cena	Stran	Přílohy	
250,- Kč	184 s.	440 s. 07. 11. 1992	

24 300

cep

CENTRUM
PRO EKONOMIKU A POLITIKU

Praha 2002

Obtížné sousedství: Československo a německé státy

1.

Zakladatel československého státu a jeho první prezident Tomáš Masaryk ve *Světové revoluci* oprávněně napsal, že „poměr k Němcům v Německu, v říši je nám problémem nejvážnějším. Naši snahou musí být upravit jej korektně a časem i přátelsky...“¹ Vytkl tak (podobně jako ve svých dalších projevech) zásadní linii politiky ČSR vůči nejmenšímu sousedu republiky, jehož význam navíc umocňovala existence třímilionové německé menšiny ve státě, a konec konců i sousedství druhého „německého“ státu, Rakouska. Z devízy „politiky loajální a korektní“ vůči Berlínu pak cele vycházelo i úsilí Benešovy diplomacie o postupné budování solidních mezinárodních vztahů mezi oběma zeměmi, motivované jak obecnými názory pražských demokratů, tak přesvědčením, že se Německo dříve či později vzpamatuje z porážky ve světové válce a začne zasahovat do celoevropské politiky.² Současné ovšem samostatná „Praha“ ústy svého prvního ministra zahraničí již na podzim 1919 deklarovala, že „nikdy nesmíme připustit, abychom se stali nástrojem v ruku svého souseda a ztratili tak svou volnost, svou sílu politickou, vojenskou i diplomatickou... Každému pokusu o opětování pangermánské politiky budeme se ovšem bránit s krajní energií v každém případě...“³ Obava z možné renesance německých plánů na ovládnutí centrální Evropy, shrnutá do německé paroly o Mitteleuropé, pak stála – dodejme –

¹ T. G. MASARYK, *Světová revoluce*, Praha 1926, s. 511.

² Cit. z Benešova projevu z 30. září 1919, E. BENEŠ, *Problémy nové Evropy a zahraniční politika Československa*, Praha 1924, s. 28 n.

³ Tamtéž.

Heydrichově nástupu do Prahy, v období let 1941–42, kdy byly již např. tzv. Hlavním rasovým a osídlovacím úřadem zpracovány studie, odhadující množství Čechů vhodných ke germanizaci a k likvidaci. Podle nich měla být část – zhruba 45 % – Čechů poněmčena, zbyvajících obyvatelstvo buď deportováno na východ nebo rovnou fyzicky likvidováno.⁵⁴

Konečný průběh války (a ovšem také potřeba využití ekonomicko-sociálního potenciálu Protektorátu pro německou válečnou výrobu) sice znemožnil nacistům realizovat důsledně germanizační projekty, řada konkrétních kroků tímto směrem byla ale za šest a půl roku německé okupace provedena. Tvrdé represie – včetně fyzické likvidace – byla od počátku podrobena česká inteligence jako „vůdčí“ vrstva národa, nemilosrdně byli samozřejmě likvidováni i aktivní příslušníci rezistence všech odstínů. Ještě na podzim 1939 byly zavřeny všechny české vysoké školy, stále více bylo omezováno střední a základní školství, a také kulturní instituce.⁵⁵ Umenšováno pak bylo i české „sídelní“ území, a to vyklizením celých oblastí pro vojenskou cvičiště, členou podporou německého osídlení, atd. Hruzný osud pak očekával židovské obyvatelstvo českých zemí, a to bez ohledu na subjektivní opci jedinců na něž se vztahovaly tzv. rasové zákony; oběti tzv. Endlösung⁵⁶ se stalo zhruba 80 tisíc Židů z Čech a Moravy. Celkem zaplatili Češi a Židé okupaci nejméně 140 tisíc mrtvými.⁵⁶

Okupační politika a teror, neutuchající – na rozdíl od západní Evropy – ani na samém sklonku války, samozřejmě radikalizovaly též národní cítění (a protiněmeckou animositu) většiny Čechů. Do programu domácího i zahraničního odboje se stále zřetelněji prosazoval kategoričky požadavek vysídlení německého obyvatelstva, ve značné části se ostatně aktivně podílel iho na okupační politice. Jestliže v počátcích války byl takový program zastáván jen částí vojenského odboje, pak po „heydrichiádě“ (1941–1942) se stala likvidace Němců v Čechách obecným imperativem. Jak deklaroval jeden z programů závěrečné fáze války, „každý Němec bude občanem říše a v žádném případě se nebude moci místit do věci státu našeho. Jména Němců bude konfiskováno a Němci souzeni za zločiny spáchané...“⁵⁷ Vá-

lečný zážitek pak nepochybně hluboce ovlivnil postoje Čechů k Němcům a „německé otázce“ i po obnovení československého státu, a to jak ve věci transferu, tak při hledání záruk proti eventualitě možné nové německé agrese v budoucnu. Musela je vzít v potaz i poválečná politická reprezentace.

4.

Byli-li základním cílem československého zahraničního odboje, vedeného E. Benešem, obnova československého státu, bylo jeho integrální součástí též totální zneplamnění mnichovské dohody. Beneš jako hlava čs. exilového státu nio zřízení již v prvním velkém projevu před Státní radou (11. 12. 1940) vyhlásil, že „naše zákonná vláda ... nedala nikdy souhlasu k provádění obsazení našeho území. Náš parlament nikdy nic z toho, co se stalo, ani neschválil, ani neratifikoval ... Proto nás [mnichovská dohoda] nikdy nevázála a proto nás ani neváže dnes...“⁵⁸ Čs. exilové diplomacii se pak skutečně podarilo tuto devízu již v letech 1942 až 1944 politicky prosadit u tří ze čtyř signatářů „Mnichova“ a dalo se předpokládat, že bude bez větších problémů prosazena po porážce Německa i vůči němu.⁵⁹ Podobně se později, v letech 1943–44 podarilo čs. exilové vládě alespoň zásadně prosadit též další ze svých požadavků, k němuž došla mj. pod tlakem domácí rezistence a také nemožnosti dohody se sudetoněmeckým antinacistickým exilem, totiž ideu transferu německého obyvatelstva z českých zemí.⁶⁰

Československá exilová zahraniční politika šla ovšem – celkem pochopitelně – ještě dál, a snažila se vytvořit už za války také záruky proti potenciální nové německé agresi. Obavy z ní byly jedním z kořenů užší spolupráce čs.-polské, a pak samozřejmě též spojenecké smlouvy čs.-sovětské z 12. prosince 1943. Ta již v preambuli konstatovala přání „spolupracovat po válce o udržení míru a zabránění novému útoku ze strany Německa...“ a v čl. 3 pak zavazovala obě strany k neprodlenému poskytnutí pomoci „v případě, že by jedna z nich byla zavlečena v poválečné době do válečných akcí s Německem, které by obnovilo svou politiku „Drang nach Osten...“⁶¹ I Beneš ale přede-
dem vytykal, že smlouva je jen jedním z pilířů budoucí československé bezpečnosti, že druhým je pokračující spolupráce mezi SSSR a Západem,

54) Srov. podobně M. Kárný, J. Miliotová, M. Kárná (eds.), *Protektorátní politika Reinharda Heydricha*, Praha 1991.

55) K těmto aspektům okupační politiky viz např.: T. PASÁK, *17 listopad 1939 a Univerzita Karlova*, Praha 1997; J. DOLEŽAL, *Česká kultura za Protektorátu. Školství, písemnictví, kinematografie*, Praha 1996, atd.

56) Nejlepší shrnutí viz v: M. KÁRNÝ, „Konečné řešení“, *Genocida českých Židů v německé protektorátní politice*, Praha 1991.

57) Cit. z programu Přípravného revolučního národního výboru, přijatého v létě 1943; *Dokumenty z historie československé politiky 1939–1943*, Praha 1966, č. 512, s. 714.

58) E. BENEŠ, *Šest let exilu a druhé světové války*, Praha 1946, s. 254.

59) Srov. k tomu více v kap. 7 a 8.

60) K tomu z české strany nejlépe V. KURAL, *Místo společenské politiky. Češi a Němci ve velkoněmecké říši a cestě k odsunu (1938–1945)*, Praha 1994, zvl. s. 211 nn.

61) Srov. text smlouvy např. v: *Dokumenty a materiály k dějinám čs.-sovětských vztahů*, IV/1, Praha 1984, č. 324, s. 455–458.

především Velkou Británií,⁶² a ta měla vytvořit též základní rámec československé politiky poválečné.

Úřední československé stanovisko k německé otázce na přelomu války a míru se fakticky shodovalo s obecnými principy, na nichž se v létě 1945 shodla „velká trojka“ na konferenci v Postupimi. Jak ukazují např. texty tehdejšího státního ministra zahraničních věcí Huberta Ripky, čs. politika považovala za nutné nejen totální rozdělení německého „válečného stroje“, ale též důslednou kontrolu poraženého Německa jak z hlediska vojenského, tak z hlediska ekonomického. Předjímá se zákaz jakýchkoliv jeho ozbrojených sil, pod spojeneckým dohledem měla být i policie. Předpokládalo se zničení všeho válečného průmyslu, dlouhodobý dohled nad jeho financnictvím, zhraněním obchodem, předjímala se pochopitelně i povinnost náprav škod způsobených okupovaným zemím, a to jak formou reparací, tak formou dodávek zboží a případně nasazením německých pracovníků sil. Důsledně decentralizované Německo pak mělo být územně zmenšeno především ve prospěch Polska (čs. diplomacie souhlasila již roku 1944 s posunem jeho hranic na Odru a Nisu), měl být upraven statut Porúří, předpokládala se také trvalější okupace celého území spojeneckými vojsky. Integrální součástí tohoto programu byla pak likvidace „pátých kolon“ v podobě transferů německých menšin ze všech států středovýchodní Evropy, nejvíce samozřejmě Polska a ČSR.⁶³ Porovnám-li s těmito principy v Postupimi počátkem srpna 1945 přijaté tzv. Politické a hospodářské zásady upravující nakládání s Německem v počátečním období kontroly,⁶⁴ nelze se divit, nalezli-li zahraniční politika Třetí republiky k horlivým prosazovatelům jejích realizace.

Z hlediska československo-německých vztahů byla nejdůležitější XIII. hlava postupimských usnesení, již byl schválen transfer Němců z ČSR (a také Polska a Maďarska). Dokument vytvářel nejen rámec dalšímu postupu v tomto nepochybně velmi zásadním problému, ale legalizovaly se jím fakticky již dříve odsuny Němců z českého pohraničí i vnitrozemí, k nimž došlo bezprostředně po skončení války, a které proběhly v některých případech nepochybně značně drasticky.⁶⁵ Od srpna 1945 začal být připravován

organizovaný transfer, zahájený pak - zpočátku především do sovětské okupáční zóny Německa - v podzimních měsících téhož roku. Do podzimu 1946, kdy byl hromadný organizovaný odsun ukončen, bylo takto vysídleno více než 2,5 milionu Němců (včetně německých uprchlíků ze Slezska i odjinud), z toho zhruba 1,5 milionu do americké okupační zóny, především do Bavorska, a 800 tisíc do zóny sovětské.⁶⁶

Německo zůstávalo ovšem - ostatně podobně jako ve většině evropských zemí, jež zažily nacistickou okupaci - pro československou politiku zásadním problémem především z hlediska zajištění trvalé bezpečnosti, zvláště v dlouhodobější časové perspektivě. Jak uvedl např. šéf československé diplomacie Jan Masaryk, čs. zájmem při řešení „německé otázky“ byla „snaha o dosažení maxima účinnosti kontroly všech velmocí nad celým německým územím... Nechceme mít vedle sebe Německo ve stavu trvalé pauzery, ale nechceme také, aby si zachovalo prostředky, z nichž by mohl znovu vyrůst jeho válečný potenciál... Při převýchové, odnacistování a demokratizaci Němců doporučujeme zvláště pečlivý spojenecký dozor.“⁶⁷ Základním předpokladem čs. přístupu byla ovšem pokračující spolupráce mezi velmocemi, a ta - jak ukázalo hned druhé zasedání rady ministrů zahraniční o německé otázce v Paříži v květnu, resp. červenci 1946 - začala brzy zahrávat. Rozpad válečné koalice, jehož výrazem byly mj. právě neshody ohledně dalšího osudu Německa, ovšem stavěl čs. politiku, aliančně vázanou k SSSR, do velmi delikátní situace (Masaryk i státní tajemník Vladimír Clementis museli na mezinárodním fóru podporovat větší sousovislá státní politika), navíc se oddalovala příprava samotné mírové smlouvy s Německem, jejíž podpis se předjímal v roce 1947. To pak - spolu s jistými málo štastnými projevy některých západních státníků, týkajících se např. hranic na Odře a Nise⁶⁸ - jen znovu vhnělo čs. diplomacii do náruče Sovětů.

Diplomacie Třetí republiky se přitom při hledání spojení proti potenciální německé hrozbě pokoušela postupovat podle receptu, který E. Beneš a další demokraté nacrtili ještě koncem války. Základní komponentou zabez-

62) Stov. např. Benešův projev z 3. 2. 1944, in: E. BENEŠ, *Šest let exilu*, s. 373-374.

63) Stov. např. H. RIPKA, *Československé stanovisko k Německu a Maďarsku*, in: *Výz. ČSR v nové Evropě*, Londýn 1945, zvl. s. 42-50, *Výz. Nové řešení německé otázky v ČSR*, tamtéž, s. 54 nn., etc.

64) Stov. jejíž text např. v: Mezinárodní konference 1943-1945. Dokumenty, Praha 1985, s. 586-598.

65) Proti údajům, uváděným vysídlenou sudetoněmeckou literaturou, ovšem dospělo úřední šetření čs. strany počátkem devadesátých let k závěru, že odsunové ztráty při transferu lze odhadnout na max. 20 až 30 tisíc, včetně nezanechavatelného počtu sebevražd. Bez ohledu na tragickou tohoto počtu je to podstatný rozdíl proti 220 tisícům, fixovaných sudetoněmeckou literaturou

léta vydávanou v SRN. Stov. podrobně J. KÚČERA, *Odsunové ztráty sudetoněmeckého obyvatelstva. Problém jejich přesného vyčíslení*, Praha 1992, s. 32-33. Budíž jen dodáno, že zhruba 175-200 tisíc sudetských Němců padl v letech 1939-1945 v řadách Wehrmachtu.

66) Stov. nejlépe T. STÁNEK, *Odsun Němců z Československa 1945-1947*, Praha 1990, zvl. kap. III.

67) J. MASARYK, *Ani opora, ani most*, Praha 1947, s. 24-25.

68) Už v září 1946 fakticky zpochybnil tehdejší státní tajemník USA J. Byrnes trvalost územního uspořádání na Odře a Nise, což nejen vyvolalo polemiku V. Molotova, ale samozřejmě nahlálo v Polsku a nejen tam všem prosovětským silám. Stov. příslušné projevy v: V. Hajdu, L. Liška a A. Šnejdártek (eds.), *Německá otázka 1945-1963*. Dokumenty a materiály, Praha 1964, dok. č. 26 a 27.

pečení státu měla být „nová slovanská politika“, jejímž výrazem byla (pochopitelně vedle smlouvy s SSSR) nejprve spojenecká smlouva s Jugoslávií z 9. 5. 1946 a pak – po mnoha komplikacích – v březnu 1947 podepsaná smlouva s Polskem. Obě samozřejmě obsahovaly jak v preambuli, tak v příslušných článcích závazky proti případné „německé útočnosti“, druhá např. v čl. 2 zavazovala obě strany, „že učiní společně všechna opatření ve své moci, aby znemožnily jakoukoliv novou hrozbu útoku ze strany Německa nebo kteréhokoli jiného státu, který by se s Německem přímo nebo jakkoliv jinak spojil...“⁶⁹ Tato „východní“ orientace (podezřelá záhy prakticky mnohým vlivem Moskvy ve větší východoevropských státech) nebyla ale vyvážena žádným pilířem západním, ač většina západoevropských států hledala v té době proti potenciální německé hrozbě rovněž kolektivní zajištění.⁷⁰ Faltáním se z tohoto aspektu ukázalo zvláště ztroskotání negociací o novou spojeneckou smlouvu s Francií v roce 1947, na němž se mj. podepsal i tlak britské diplomacie na Paříž.⁷¹ Na přelomu let 1947/48, kdy definitivně ztroskotala spolupráce SSSR a západních velmocí při řešení německého problému,⁷² tak zůstala ČSR fakticky izolována na své východní spojení v čele s SSSR, což ještě umocňoval neklid, který v Praze vzbuzovala americká a britská politika v příštujících pásmech Německa.

Československo dávalo ještě před definitivním vítězstvím komunistů v mocenském zápase zřetelně najavo své obavy z vývoje německé otázky, mj. z hrozby vzniku dvou německých států. MZV ústý státního tajemníka V. Clementise odmítlo ekonomické kroky, prováděné v západních okupačních zónách, obavy ale vzbuzovala i politická aktivita vysídlených sudetských Němců v pásmu USA, patronovaná fakticky od počátku nedávno zrozeným blokem CDU/CSU. Pražská diplomacie již 6. října 1947 protestovala proti činnosti tzv. kulturních a podpůrných organizací vysídlených i politických zastupců americké okupace zprávy, 23. 10. téhož roku byl proveden společný čs.-polský zákoník přímo u Spojenecké kontrolní komise v Berlíně.⁷³ Bez

ohledu na kategorické odmítnutí možnosti návratu Němců do českých zemí či náhrady jejich majetku to ovšem napovídalo, že otázka vysídlených, kteří se rychle začali zvláště v Bavorsku těšit péči tamních politických kruhů, bude pro čs. zahraniční politiku dlouhodobým problémem, neodvislým od výsledku mocenského zápasu v republice.

Bylo přiznací, že poslední výraznější akcí J. Masarykem vedené čs. diplomacie před úspěšným komunistickým převratem byla konference ministrů zahraniční ČSR, Polska a Jugoslávie, na níž byl (jistě ne bez konzultace s Moskvou) vysloven požadavek dodržování programu, schváleného v Postupimi.⁷⁴ Jakkoliv byl protest proti „vytváření zvláštní politické jednotky v západním Německu“, podvávající bezpečnost v Evropě, ozvěnou deklarací sovětské politiky, obavy z „povzbuzení revizionistického německého nacionalismu a militarismu“ byly v Praze (i Varšavě) nepochybně upřímné, a ne zcela neoprávněné. Právě ony se ostatně měly stát jednou z ideologických podpor nadcházejícího totálního začlenění zkomunizované ČSR do sovětského bloku.

5.

Nová komunistická vládní garnitura v čele s Klementem Gottwaldem sice záhy, ještě v průběhu období 1948–1949, rezignovala z vedení vlastní iniciativní zahraniční politiky, kterou zcela podřídlá hlediskům a zájmům Moskvy. Německá otázka, stále více se komplikující i ve vztazích mezi velmocemi, ale zůstala i pro stalinistický režim v ČSR závažným problémem, byť i zde byla fakticky pouze kopírována sovětská stanoviska. Gottwald ještě před svým zvolením prezidentem – v květnu 1948 – deklaroval, že „v otázce budoucnosti Německa se dnes již jasně rysují dvě cesty: cesta demokratické Německa... a za druhé cesta obnovy německého imperialismu, který by se stal novým ohniskem evropského neklidu, novou hrozbou svým sousedům“, přičemž cestou první se samozřejmě vydalo pásmo sovětské, budoucí NDR, zato „pásmo západní se dává stále určitěji na cestu druhou...“⁷⁵ To již antici-povalo postoj komunistického Československa nejen k oběma německým státům, vzniklým definitivně v září – říjnu příštího roku.

Německá demokratická republika byla pražskou vládou formálně uznána, již 18. října, tedy 11 dnů po jejím formálním vyhlášení, už počátkem prosince pak zahájila činnost čs. diplomatická mise, akreditovaná u východoněmecké vlády.⁷⁶ Gottwald pak při nástupu prvního východoněmeckého vyslance

69) Cit. dle *Dokumenty československé zahraniční politiky 1945–1959*, Praha 1960, č. 43, s. 245–246.

70) Dostředčovala to nejen britsko-francouzská spojenecká smlouva z Dunkirku ze 4. března 1947, ale ještě o rok mladší tzv. Bruselský pakt ze 17. III. 1948, srov. J. A. S. Grenville (ed.), *The Major International Treaties 1914–1973*, London 1974, s. 399–401.

71) Srov. více v kap. 8, k francouzským poválečným názorům na Německo viz např. F. Roy WILLIS, *France, Germany and the New Europe 1945–1963*, Stanford 1965.

72) Na zasedání Rady ministrů zahraničních věcí koncem listopadu a v první polovině prosince 1947 se V. Molotov nedokázal se svými západními partnery shodnout ani na podmínkách vytvoření celoněmecké vlády, ani na regulích budoucí mírové smlouvy včetně zásad územních, což bylo mj. pro Polsko velmi závažné.

73) Srov. Statement made by dr. V. Clementis before Foreign Affairs Committee ... on December, 2, 1947 on the subject of Germany, Prague 1947, s. 25–26.

74) Srov. text deklarace v *Německá otázka 1945–1963*, č. 46, s. 176–179.

75) Gottwaldův rozhovor s J. Steelem, cit. dle: K. GOTTWALD, *O československé zahraniční politice*, Praha 1950, s. 94.

v Praze Fr. Grosse označil zrod NDR za „mezniuk nejen v dějinách Německa, nýbrž i událost historického významu pro další vývoj v Evropě...“, ba za „slib bezpečnosti pro budovatelské úsilí naší lidové demokratické republiky.“⁷⁷ Ulbrichtův režim (samozřejmě zcela závislý na SSSR) šel pak skutečně příkladem při vytváření nových vztahů se sousedy NDR. Dva týdny po té, co při návštěvě Varšavy podepsal W. Ulbricht s tamní vládou dohodu o konečné platnosti hranic na Odě a Nise, přijel 23. června 1950 i do Prahy, aby zde ztvdil neplatnost mnichovské dohody. Smlouvou z téhož dne bylo deklarováno, že „mezi oběma státy není sporných a otevíracích otázek. Oba naše státy nemají žádné vzájemné územní nebo hraniční nároky a jejich vlády zdírazňují, že provedený odsun Němců z ČSR je nezmenitelný, spravedlivý a je definitivním řešením.“⁷⁸ Zástupci obou států pak také začali – poprvé na konferenci ministrů zahraniční komunistických států v říjnu 1950 – spolupracovat při podpoře sovětských stanovisek, i když formálně se obě země staly spojenci až po podpisu Varšavského paktu v květnu 1955.

Protipólem vztahů k východoberlínskému režimu byl samozřejmě postoj pražské komunistické vlády ke Spolkové republice Německo. Už počátkem roku 1950 Gottwald po vzoru svých sovětských patronů na zasedání ÚV KSČ prohlásoval, že „si Američané v západním Německu záměrně připravují kanonifiter pro novou revanšistickou válku,“⁷⁹ a bonnská vláda (označovaná jako instrument Washingtonu) se pak stala jedním z hlavních protivníků při studenovělečných rétorickým cvičeních, byt komunističtí předáci verbálně odmítali zatracování německého národa jako celku. Viliamem Širokým řízená komunistická diplomacie pak v německé otázce zcela kopírovala sovětská stanoviska, jejichž tenorem byla sice údajná snaha o mírové sjednocení Německa, již ale ve skutečnosti šlo především o zbrzdění rýsující se integrace západoněmeckého státu do rodících se západoevropských politických a především vojenských struktur. Demonstrovalo to již upořádání konference komunistických ministrů zahraničních věcí v říjnu 1950 v Praze, jejíž závěrečné prohlášení obviňovalo vlády USA, Velké Británie a Francie,

že svým přístupem k západnímu Německu „přešly k politice agrese, jež není slučitelná se zájmy míru v Evropě.“⁸⁰ V podobném duchu byla pak koncipována i řada dalších deklarací a textů, např. dopis Národního shromáždění s odmítavým stanoviskem k tzv. generální smlouvě mezi západními velmocemi a SRN a k tzv. smlouvě o Evropském obraném společenství, adresovaný francouzskému Národnímu shromáždění.⁸¹ Dokumenty proveniencie ÚV KSČ – jehož schválení samozřejmě podléhala jakákoliv sebelepší akce čs. diplomacie – ovšem jednoznačně dokazují úplnou závislost na sovětských pohledech, ačkoliv ČSR měla (a bez ohledu na svůj režim vzhledem k předcházejícímu vývoji *musela* mít) ve vztahu k Německu i specifické zájmy, jež bilaterální dohody s NDR nemohly zajistit.

Ještě před přípravou konference ministrů zahraničních věcí čtyř vítězných velmocí v lednu 1954 (která se znovu pokusila o jisté sládnění stanovisek mezi Západem a Moskvou) politický sekretariát ÚV KSČ zaujal k podkladům MZV jednoznačné stanovisko, „že návrhy vlády Sovětského svazu k mírovému vyřešení německé otázky jsou plně v souladu s životními zájmy ČSR a jejího lidu... Československo plně a bezvýhradně podporuje návrhy vlády Sovětského svazu na vyřešení německé otázky a na urovnání mezinárodních nevyřešených otázek, jejichž uskutečnění by posílilo mír ve světě a odstranilo hrozbu německého militarismu a revanšismu, který je dnes pod ochranou západních okupačních mocností obnoven v západním Německu.“⁸² Odtud vedla již přímo cesta k dalšímu začlenění republiky do sovětského bloku.

Když se ruské diplomacii nepodařilo dosáhnout neratifikování tzv. pařížských dohod západních mocností s SRN, o které se pokoušela ještě v prosinci 1954 moskevská konference o bezpečnosti v Evropě (fakticky obsazená jen zástupci satelitů SSSR), vydalo se sovětské vedení jinou cestou. V lednu 1955 sice nejprve Moskva (a pak i její spojenci) formálně ukončila válečný stav s Německem,⁸³ a pokusila se ještě jednou alespoň oddálit ratifikaci pařížských dohod novými rozhovory o možném sjednocení Německa. Na následné schválení pařížských dohod, v jejichž důsledku se Spolková republika stala 9. května řádným členem NATO, ale již N. A. Bulganin a N. S. Chruščov reagovali formálním sestavením vlastního bloku (ač fakticky existoval již od

76) K. tomu srov. J. KUČERA, *Vznik Německé demokratické republiky a navázání diplomatických spolků mezi ČSR a NDR*, Slovácký přehled (dále jen Slovpř) Slovpř 1989, s. 21–32; stojí za připomenutí, že prvním čs. vyslancem ve východním Berlíně byl od prosince 1949 Otto Fischl, již r. 1951 začleněný a později popravený v procesu s „protisátinním centrem“ v čele s R. Slánským.
77) Text tohoto Gottwaldova projevu viz K. GOTTWALD, *O československé zahraniční politice*, s. 127–128.
78) V. Hajdu, L. Liska, A. Šnejdarek (eds.), *Německá otázka 1945–1963. Dokumenty a materiály*, č. 77, s. 270.
79) Cit. z Gottwaldova projevu z 24. 2. 1948, in: K. GOTTWALD, *O československé zahraniční politice*, s. 166–167.

80) V. Hajdu, L. Liska, A. Šnejdarek (eds.), *Německá otázka 1945–1963. Dokumenty a materiály*, č. 83, s. 280 n.
81) Srov. Dokumenty československé zahraniční politiky 1945–1959. Praha 1960, č. 77, s. 426–430.
82) AMZY, Sekretariát ministra – tajný, 1954–1963, k. 15.
83) ČSR zastavila formálně válečný stav s Německem prohlášením tehdejšího prezidenta A. Zápotockého 3. února 1955; srov. např. Dokumenty československé zahraniční politiky 1945–1959, č. 78, s. 429.

druhé poloviny let čtyřicátých let). Smlouva o přátelství, spolupráci a vzájemné pomoci mezi SSSR a jejími sedmi spojenci včetně ČSR, podepsaná ve Varšavě 14. května 1955, která položila základ Varšavskému paktu, výslovně v preambuli zdůvodňovala tento krok vytvořením „nového vojenského seskupení v podobě Západoevropské unie za účasti remilitarizovaného západního Německa“, což prý zvýšilo „nebezpečí nové války a ohrožuje národní bezpečnost mironiliových států.“⁸⁴ Další krokem pak bylo formální vytvoření východoněmeckých ozbrojených sil, čímž se NDR stala – podobně jako Německo západní – i součástí vojenské struktury paktu. Moskva sice vzápětí – na zasedání tzv. politického poradního výboru Varšavského paktu v Praze koncem ledna 1956 – nabídla Západu smlouvu o neutocení, bylo však jasné, že její kroky především zakotvovaly ještě hlouběji status quo.

Začleněním obou německých států do příslušných vojenských struktur mocenských bloků se samozřejmě změnil charakter „německé otázky“. Pro Moskvu a její satelity ustoupila otázka německého sjednocení do pozadí, a nejdůležitější součástí aktivity vůči Bonnu a jeho spojencům se staly problémy bezpečnosti, a to jak z hlediska právního (tedy kodifikace výsledků světové války v textu mírové smlouvy), tak z hlediska politického. Řečeno jazykem tehdejších komunistických dokumentů to znamenalo „boj proti západoněmeckému militarismu a revanšismu, tedy boj proti chystané agresi...“⁸⁵ Problém poměru mezi Spolkovou republikou a ČSR přitom i nadále tvořil jen jeden z článků složité otázky vztahů mezi Západem a Východem obecně a SRN a SSSR zvláště, díky aktivitě sudetoněmeckých vysídlenců (a jejich vazbám na západoněmeckou politickou reprezentaci) a také díky sporům o platnost mnichovské dohody měl ale svůj konkrétní rozměr, který musela čs. diplomacie z hlediska státu pozitivně vyřešit.

V otázkách „velké“ politiky Praha i po roce 1956 bezvýhradně podporovala veškeré aktivity Moskvou připadně ji inspirované kroky východoberlinského režimu. Nejvýrazněji se to projevilo postoji čs. komunistického vedení na přelomu let 1958–1959, kdy se N. S. Chruščov pokusil jednak vnutit Západu přeměnu statutu západního Berlína na tzv. svobodné a demilitarizované

město, jednak – 10. ledna 1959 – navrhl text mírové smlouvy, která měla být podepsána v průběhu 2 měsíců [!].⁸⁶ Československá vláda už 15. ledna sovětský projekt mírové smlouvy podpořila, tím spíše, že vycházel vsitíc jejím požadavku bezpodmínečného uznání neplatnosti mnichovské dohody ze strany Bonnu, i některým dalším požadavkům.⁸⁷ Iniciativa ale německý problém nevyřešila, stejně jako z ní vzešla konference ministrů zahraničních věcí čtyř velmocí v Ženevě v srpnu 1959, na níž usedli poprvé proti sobě i zástupci obou německých států. Praha nyní i později (zvláště v období eskalace druhé berlinské krize v létě 1961) samozřejmě verbálně podporovala jak Moskvu, tak Východní Berlín, tehdejší šéf čs. diplomacie Václav David pak připojil svůj podpis k deklaraci Varšavského paktu z 13. srpna 1961, zdůvodňující izolaci západního Berlína výstavbou pověstné zdi „vinou výlučně západních mocností a především vlády Spolkové republiky“. Ještě na podzim téhož roku ale N. Chruščov zavelel k ústupu, když na XXII. sjezdu KSSS vyhlásil, že projeví-li Západ ochotu řešit otázku Berlína, „nebude trvat na tom, aby mírová smlouva byla nutně podepsána do 31. 12. 1961“, což fakticky ohašovalo odložení německé otázky jako takové ad calendas graecas.⁸⁸

Verbální zápas komunistických představitelů Československa proti „západoněmeckému militarismu“ (umocněný po roce 1957 snahou, aby Bundeswehr nebyl vyzbrojen raketami s nukleárními hlavicemi⁸⁹) ovšem nebránil pražské diplomacii v pokusech o úpravu vztahů s Bonnem. 1. července 1958 se dokonce předseda vlády V. Široký obrátil s osobním poselstvím na spolkového kancléře K. Adenauera, aby nabídl „normalizaci... vztahů na západě vzájemného respektování územní celistvosti a svrchovanosti, neutocení, vzájemného nevyměšování do vnitřních záležitostí a rovnoprávnosti.“⁹⁰ Iniciativa ale nemohla skončit úspěchem, a to nejen vzhledem k existenci sil, které – jak dokument upozorňoval – „nepoučeny minulostí hlásají myšlenku odvety, vyhlášíjí územní požadavky a stavějí se ochotně do služeb agresivních kruhů Spojených států [!].“ Pomineme-li přičiny širšího politického rázu, pak formální normalizaci vztahů mezi Bonnem a Prahou v té době bránilo rigorózní uplatňování tzv. Hallsteinovy doktriny, vynutující diplomatické styky se státy uznávajícími NDR, a ovšem i důvody další, mj. pohled na současně geopolitické uspořádání ve střední Evropě. Sám Adenauer sice po roce

84) Text Varšavského paktu viz např. v: Dokumenty československé zahraniční politiky 1945–1960, č. 62, s. 322–327, podrobněji viz v následující kapitole.

85) Cit. dle studie v: V. Hajdu, L. Liška, A. Šnejdárk (eds.), Německá otázka 1945–1963. Dokumenty..., s. 440.

86) Text tohoto návrhu srov. např. v: V. Hajdu, L. Liška, A. Šnejdárk (eds.), Německá otázka 1945–1963. Dokumenty..., č. 157, s. 502–515.

87) Text čs. odpovědi tamtéž, č. 158, pro ČSR bylo důležité, že text měl znovu uznat respektování nezávislosti Rakouska, a pak také omezit politické aktivity vysídlelců, jež byly – oprávněně – považovány za nejpřednější nositele „revanšismu.“

88) V. Hajdu, L. Liška, A. Šnejdárk (eds.), Německá otázka 1945–1963. Dokumenty..., s. 679.

89) Např. na konferenci šéfů diplomacií ČSR, Polska a Východního Německa v dubnu 1958 byla – jistě ne proti vůli Moskvě – přijata deklarace, v níž se „atomové vyzbrojování západního Německa“ odsuzovalo jako „hlavní příčka zminění mezinárodního napětí.“

90) Srov. plný text v: Dokumenty československé zahraniční politiky, 1945–1959, č. 84, s. 454 nn.

1955 původně zastávaný program revize post-postupimských hranic (obrácený ale především proti hranicím na Odě a Nise⁹¹) opustil, jejich právní uznání bylo ale tehdejší vládní garniturou SRN považováno za vyloučené. Navíc trvala neshoda ohledně neplatnosti mnichovské dohody, nemluvě o výrazném vlivu organizací vysídlelců na tehdejší politiku Bonnu, jejichž nejviditelnějším projevem byla účast jejich Bundu der Heimatvertriebenen und Entrechteten (dále BHE) v prvních Adenauerových koaličních vládách.⁹²

Právě politická aktivizace organizací vysídlelců v čele s sudetoněmeckým Landsmannschaftem byla přitom dalším vážným problémem bilaterálních vztahů, a to jak pro stanoviska a program, který zastávaly (a který pak usnadňoval pražské garnituře polemiky proti „německému“ imperialismu, čímž nepochybně zvyšoval její obecný kredit ve veřejném mínění), tak vzhledem k jejich podpoře ze strany ministrů Adenauerových kabinetů. Politická shromáždění sudetských (i dalších vysídlelců) Němců, vedených mnohdy lidry iredentistických, pro-nacistických hnutí z třicátých let, se svoji militantní rétorikou o „právu na vlast“, tedy možnosti kolektivního návratu a majetkových restitucí, československé nutně vyvolávaly adekvátní reakce na čs. straně, ač oficiálně bonnské ministerstvo zahraniční stávající německo-čs. hranici nepochybovalo.⁹³ Tento trend pak trval i v následujícím období, kdy se navíc k výslovné politické podpoře požadavků sudetoněmeckých vysídlelců postupně zavázaly všechny velké západoněmecké politické strany bez ohledu na jejich program, zformovaný počátkem roku 1961 do tzv. dvoucestí bodů, který fakticky předjímá (a předjímá) územní dezintegraci Československa.⁹⁴ Jestliže pak dohoda vládnoucí CDU s Sudetoněmeckým Landsmannschaftem z listopadu 1964 výslovně připsala „národní a státoprávní řešení [sudetoněmecké otázky - JD] na základě práva na vlast a na sebeurčení Sudetoněmců“, ⁹⁵ sotva se její vyznění shodovalo s nedávným prohlášením Adenauerova nástupce v úřadu spolkového kancléř Ludvíga Er-

harda, jenž téhož roku - poprvé od roku 1949 - deklaroval, že Spolková republika nemá vůči ČSR žádných územních nároků.⁹⁶

V této situaci neznělo nepřesvědčivé, označovalo-li vedení pražské diplomacie „nevřešený“ německý problém za „stálý zdroj napětí v Evropě“, ministr zahraniční V. David dokonce prohlásil, že zavedení nukleárních zbraní do výzbroje Spolkové republiky „by zvýšilo nebezpečí termomukleární války, do jejíhož ohně by byli stženi i spojenci západního Německa.“⁹⁷ MZV, ale též vedení Národního shromáždění pak kritizovalo postoj Bonnu k otázce platnosti „Mnichova“, který byl přímo označen - v deklaraci pražského parlamentu - „za zkušební kámen politiky“ SRN.⁹⁸ Na takovém neutěšeném poměru nic nezměnila ani výměna vlád v západním Německu v říjnu 1963, kdy staršího K. Adenauera vystřídal již zmíněný L. Erhard. Po jeho problematických výrociích o tom, že „spolková vláda je opatrovníci práv ... pro všechny Němce, necht' žijí zde, anebo na oně straně železné opony (22. 3. 1964) v Černinském paláci konkludovali, že „nynější západoněmecká vláda pokračuje v nebezpečném kursu vlády předechozí...“⁹⁹ Další kroky Erhardovy vlády jakoby chtěly takové hodnocení potvrdit. Kancléř se sice nepřipojil k militantní deklaraci ze sudetoněmeckých dnů v květnu téhož roku (kterou ovšem přečetl člen jeho vlády H. Ch. Seeborn) o nutnosti navrácení „uloupených území“ sudetským Němcům, a 22. května naopak vyhlásil, že spolková vláda neusiluje o revizi československo-německých hranic. Potvrdil ale, že se spolková vláda bude domáhat pro sudetské Němce jejich „práv na vlast“.¹⁰⁰ Na Erhardovy projevy replikoval vzápětí prezident Antonín Novotný prohlášením o definitivnosti odsunu, a reagovala na ně v mnoha rovinách i čs. vnější politika. Např. šef diplomacie V. David označil před pražským parlamentem Spolkovou republiku za jediný stát v Evropě, který „vznáš nároky na území cizích států a hlásá požadavek obnovy říše v hranicích z roku 1937“, současně bylo kategoriicky deklarováno, že jakákoliv diskuse o hranicích je samostatně vyloučena.¹⁰¹ Výroky ministra Seeborna a dalších „mluvčí“ vysíd-

- 91) H. P. SCHWARTZ, *Adenauer. I. Der Aufstieg. 1876-1952*. Stuttgart 1956, s. 945 nn.; naposledy T. G. ASH, *In Europe's Name: Germany and divided Continent*. London 1994, tu cit. pol. přemáče měla ostnate o Adenauerových revizionistických úmyslech vlastní informace, získané mj. přes vyslanecství ve Vídni.
- 92) Srov. rozbor složení a aktivit této strany z pera A. W. WALCZAK, *BHE - zachodnoněmecká parta praziedelcow*. Poznań 1968.
- 93) Staci tu přehlednou příslušná prohlášení pražského ministerstva zahraničních věcí k jednotlivým sudetoněmeckým dnům, jejichž konkrétní obsah tu samozřejmě není možno připomínat.
- 94) Srov. text v: E. NITNER (ed.), *Dokumente zur Sudetendeutschen Frage. 1916-1917*. München 1967, č. 279.
- 95) Srov. detailně např. V. KUKAL, *Hlavní organizace sudetoněmeckých vysídlelců v NSR 1945-1989*, in: Studie o sudetoněmecké otázce. I. Praha 1996, s. 42-43.

- 96) Srov. např. B. MEISSNER (hrsg.), *Die deutsche Ostpolitik 1961-1970. Kontinuität und Wandel*. Köln 1971, tam např. 34, s. 81 nn.
- 97) Cit. z výkladu V. Davida před Národním shromážděním 6. 3. 1963, *Dokumente k československé zahraniční politice* (dále jen DČZP) 1963, s. 85.
- 98) Text tohoto prohlášení viz tamtéž, s. 299. V té souvislosti je přitom zarážející, že otázka neplatnosti mnichovské dohody zůstala zcela opominuta v tzv. Protokolu o prodloužení platnosti čs.-sovětské smlouvy o přátelství z 12. 12. 1943, který prezident A. Novotný a předseda vlády J. Lenárt podepsali s ruskými představiteli v čele s N. S. Chruščovem v Moskvě 27. listopadu 1963. Viz též následující kapitolu o čs.-sovětských vztazích.
- 99) DČZP, 1964, s. 213. Výklad V. Davida v parlamentu 5. června 1964.
- 100) Cit. dle J. KRASUSKI, *Historia RFN*. Warszawa 1988, s. 432.

lenčů také usnadnily diplomatický zápas komunistických států proti vytvoření mnohostranných jaderných sil NATO, resp. účasti SRN v nich, když – jak konstatovalo např. komunisté zasedání Politického poradního výboru Varšavského paktu z ledna 1965 – „přístup k jaderným zbraním by bezpochyby podnítl úsilí revanšistických sil západního Německa o změnu situace v Evropě...“¹⁰² Po dalších sudetoněmeckých dnech v létě 1965 pak pražské MZV vydalo komuniké, jež v souvislosti s tamními projevy označilo zmíněnou deklaraci L. Erharda o neexistenci územních nároků vůči Československu za „naprosto bezcennou“.¹⁰³ Brzy byly přerušeny i rozhovory o možnosti výměny obchodních zastupitelstev, o nichž Praha jednala podobně jako další východoevropské státy.

Možnosti změny vztahů mezi ČSSR a SRN naznačili nástup velké koalice CDU – SPD v čele Kurtem G. Kiesingerem v prosinci 1966. Nová vláda, v níž se funkce šéfa spolkové diplomacie ujal známý socialista Willy Brandt, už 13. 12. 1966 vydala prohlášení o potřebě zlepšení vztahů s východními sousedy Spolkové republiky, i když bylo relativizováno dovětkem, že nové hranice mohou být definitivně vytyčeny jen jako výsledek jednání s celoněmeckou vládou. Na adresu ČSSR zaznělo, že mnichovská dohoda, jejíž realizace byla vynucena hrozbou užití síly, je považována „již“ za neplatnou, ale i toto prohlášení bylo oslabeno připomenutím závazků, jež Kiesingerův kabinet cítil vůči sudetským Němcům.¹⁰⁴ Takový program ovšem naznačoval obtížnost cesty k nalezení modu vivendi mezi Bonnem a jeho sousedy na východě, pro Brandta navíc pochopitelné (i po té, co v říjnu 1969 sám vytvořil vlastní vládu SPD s FDP) zůstaly prioritou jednak vztahy s Moskvou, nepochybně určující pro otázky další, a pak řešení problému „německo-německého“, tedy nalezení jistého poměru k NDR. Sovětské vláda dala ovšem na podzim 1967 po západoněmeckých sondážích v Moskvě jasně najevo, že podmínkou pro nové uspořádání vztahů (jimiž měla být deklarace o rezignaci na užití síly v mezistátních vztazích) je mj. uznání hranic na Odře a Nise a uznání NDR. To znamenalo nejen komplikovaná jednání, ale též – z hlediska Bonnu celkem pochopitelné – odsunutí vztahů s Prahou na nižší příčku aktuálnosti.

Československo spolu s Polskem a NDR v průběhu jara 1967 „zpevnily“ vůči SRN své pozice, když podepsalo nejprve s Varšavou (1. března 1967)

- [101] Srov. prohlášení V. Davida v parlamentu 12. října 1964, a Davidův rozhovor pro *Blätter für Deutsche und Internationale Politik* z 29. října 1964, *DČZP* 1964, s. 414–415, resp. 421.
[102] Komuniké politického poradního výboru..., *DČZP* 1965, s. 65–66.
[103] Prohlášení MZV z 30. června 1965, *DČZP* 1965, s. 269–271.
[104] Plný text viz v: B. MEISSNER (třsg.), *Die deutsche Ostpolitik 1961–1970. Kontinuität und Wandel*, č. II/1, s. 161–163; k tomu např. J. KRASUSKI, *Historia RFN*, s. 471–472.

a pak i s NDR (17. března) nové smlouvy o přátelství a vzájemné spolupráci.¹⁰⁵ Oba dokumenty obsahovaly totiž – vedle příznačné zmínky v preambuli o západoněmeckém militarismu, ohrožujícím světový mír – články o neplatnosti mnichovské dohody „od počátku ... se všemi z toho vyplývajícími důsledky“, což ještě umocňovala klauzule o „nedotknutelnosti existujících státních hranic“, vztahující se nepochybně především na hranice na Odře a Nise a též mezi SRN a NDR.¹⁰⁶ Tyto články byly pak opakovány i v československých smlouvách s Bulharskem, Maďarskem a Rumunskem, podepsaných na jaře a v létě 1968,¹⁰⁷ hodnotu tam obsažených závazků o mírovém soužití a vzájemné pomoci měla ovšem vzápětí drsně prověřit účast čtyř z pěti těchto zemí na sovětské invazi do ČSSR 21. srpna 1968.

Problémy vztahů mezi Prahou a Bonnem nemohlo vyřešit ani krátké období tzv. Pražského jara 1968, i když se jeho tvůrci postupně odhodlávali zabývat vůči Spolkové republice aktivnější politikou. Nový šéf Čermínského paláce Jiří Hálek v rezonanci na Brandtovy přístupy otevřeně deklaroval potřebu „orientovat se na ty, kdo jsou ochotni a schopni uznat realitu poválečného vývoje a vycházet z ní...“, jakékoliv iniciativy ale předem narážely na nevrzavost především NDR a také Polska.¹⁰⁸ V únoru 1968 zahájila konečně činnost obchodní zastupitelstva ve Frankfurtu a Praze, o málo později proběhly právě ve Frankfurtu tzv. Československé dny v SRN, první podobná akce od skončení války. Jejich průběh ale ukázal i na limity, na něž československá politika – nutné vycházející z premis absolutní neplatnosti Mnichova a trvalosti poválečného transferu – narážela i v západoněmeckém prostředí.¹⁰⁹ Na straně druhé pražské pokusy o neformální déteťe s Bonnem bez ohledu na svoji opatrnost jen umocňovaly rychle rostoucí nedůvěru Moskvě a většiny jejích satelitů k demokratizačnímu procesu v ČSSR, aby se nakonec staly jednou ze záminek pro srpnovou invazi vojsk Varšavského Paktu.

- [105] Bylo přitom příznačné, jak vedoucí politikové při podpisu smluv zdůraznili zásadní odlišnost obou německých států, přičemž např. prezident A. Novotný opakoval, že v SRN „znovu bují militarismus a opět zvedá hlavu nacismus spojený s revanšismem“, viz jeho projev ve Varšavě 1. března 1967.
[106] Texty obou těchto smluv srov. v *DČZP* 1967, s. 53–55, resp. 65–67.
[107] O těchto smlouvách viz v úvodní kapitole, o paktu s Maďarskem pak v kap. 6.
[108] Cit. dle programové stati J. HÁLEKA, *Konstanty a nové přehyby v zahraniční politice*. Nová mysl 1968, č. 8, s. 984 nn.; viz též J. HÁLEK, *Paměti*, Praha 1997, zvl. s. 278–280; k postojům NDR a Polska viz níže.
[109] Nejčertlivěji to demonstrovalo narušení přednášky tehdejšího ředitele pražského Ústavu pro mezinárodní politiku a ekonomii A. Šnejdárka ve Frankfurtu sudetoněmeckými radikály poč. dubna t.r. srov. Šnejdárkův následující interview v *Rudém právu* z 17. dubna, přetisknuty v: A. ŠNEJDÁREK, *Výbor z přednášek a statí*, Praha 1969, s. 45–48.

Posrpnová pražská vládní garnitura opakovala vícekrát – např. v prohlášení nového ministra zahraniční Jana Marka z 1. května 1969 – teze o tom, že politika SRN je hlavním důvodem neuspokojivého stav mezinárodních vztahů.¹¹⁰ Fakticky se ale ČSSR i v důsledku sovětské okupace dostala v přímě prave normalizace vztahů se západoněmeckým soudem daleko za Polsko, ba v jistém smyslu i za NDR, přičemž v atmosféře celkové détente mezi Západem a Východem se stávaly zcela neupravené vztahy dvou sousedních států ve střední Evropě brzy jistou raritou.

Počátkem roku 1970 byly zahájeny nové západoněmecko-sovětské rozhovory, jež po jistých komplikacích vyústily 12. srpna téhož roku do podpisu nové, tzv. moskevské smlouvy mezi oběma státy. Navázány byly úřední vztahy mezi Bonnem a východním Berlínem, které dostaly výraz v setkáních kancléře W. Brandta s šéfem východoněmecké vlády W. Stophem nejprve v Erfurtu a pak v Kasselu. 7. prosince 1970 byly pak završeny i negociace západoněmecko-polské, a to podpisem tzv. prosincové smlouvy, kterou Bonn definitivně uznal hranice na Odře a Nise.¹¹¹ Přes tento pokrok ve vztazích mezi SRN a socialistickým blokem ale nové politické vedení ČSSR s normalizováním vztahů k západnímu sousedu republiky nikterak nespěchovalo, a jak dnes víme z odtajněných dokumentů, přistoupilo k přípravě vlastních negociací s Bonnem až na pokyn Moskvy.¹¹² Původně předjímané požadavky, jimiž bylo podmíněno navázání diplomatických vztahů (vedle celkem pochopitelného požadavku zastavení politických aktivit Landsmannschafu též restrikce vůči české emigraci, vysílacím v čele se Svobodnou Evropou, atd.), také napovídaly, že se v Praze nepočítalo s rychlým uzavřením rozhovorů. Příprava mezinátní smlouvy, jejímž hlavním členem pak bylo doručení právní neplatnosti mnichovské dohody, začala (na úrovni jednání náměstků ministrů zahraničí) až na jaře 1971, zpočátku ale bez výsledné když obě strany stávaly v interpretaci neplatnosti „Mnichova“ zcela odlišná stanoviska.¹¹³

K určení sblížení názorů došlo až v průběhu roku 1972, kdy z čs. strany začal jednání řídit nový šéf diplomacie Bohuš Chňoupek. Ten sice brzy po

110) Interview J. Marka pro *Levstija* z 1. V. 1969, DČZP 1969, s. 120–121.

111) Slov. např. P. BENDER, *Die Neue Ostpolitik und ihre Folgen. Vom Mauerbau bis zur Vereinigung. München 1995*, zvl. s. 174–185; viz též Brandtovu interpretaci v: W. BRANDT, *People and Politics. The Years 1960–1975*. London 1978, zvl. kap. 13 až 15.

112) Slov. nejlepe R. BRACH, *Smlouva o vzájemných vztazích mezi ČSSR a SRN z roku 1973*. Praha 1994, s. 12–13.

113) Československá strana žádala v duchu předcházejícího programu smluvní zakotvení neplatnosti Mnichovské dohody od samého počátku, tj. „ex tunc“, zatímco strana německá z řady praktických důvodů hajla neplatnost „ex nunc“.

následu do funkce vytkl, že „NSR se musí příslušným způsobem jednou provždy distancovat od hitlerovské agrese proti Československu“, tj. uznat zásadní neplatnost mnichovské dohody, Bonnu bylo ale brzy dáno důvěrně na vědomí, že by vláda ČSSR nevyvozovala z podobného uznání ani majetkové, ani právní nároky.¹¹⁴ V Praze pak začaly – poprvé – zaznívat i pozitivní oficiální ocenění Brandtovy „realistické zahraniční politiky“, v říjnu 1972 Chňoupek (prosazující nyní po sovětském vzoru tzv. aktivní politiku mírového soužití) prohlásil před parlamentem, že se vztahy k NSR „musí definitivně zbavit nánosů minulosti, které na ně navršila nacistická éra.“¹¹⁵ V dubnu následujícího roku bylo pak v neoficiálních negociacích dosaženo předběžné kompromisní shody, když „Mnichov“ byl prohlášen prostě za nulitní (*nichtig*) a tento termín se nakonec dostal i do v následujících oficiálních rozhovorech připraveného textu mezinátní smlouvy. Po dalších jednáních ji mohl B. Chňoupek se svým resortním kolegou Walterem Scheelem 20. června 1973 konečně parafovat.¹¹⁶

Smlouva ve své preambuli deklarovala vůli obou stran „jednou provždy skoncovat s neblahou minulostí ve svých vztazích“, s tím, že v obou zemích vyrostla nová generace, která má právo na zajištěnou mírovou budoucnost.“ Článkem I se mnichovská dohoda prohlašovala za *nullitní* (což se blížilo více čs. právnímu hledisku), v čl. II bylo ovšem konstatováno, že toto uvedení ne-ruší právní účinky vůči soukromým osobám a že se jim nevytváří základna pro materiální nároky ČSSR vůči Spolkové republice. Vedle rezignace na užiti síly ve vzájemných vztazích (čl. III) obě strany výslovně potvrdily „neporušitelnost svých společných hranic nyní i v budoucnu“, zavázaly se k respektování územní celistvosti a vyhlásily neexistenci jakýchkoli územních nároků. Článkem V se pak zavazovaly k rozšiřování „sousedské spolupráce“ v oblasti hospodářství, vědy, kultury, a ekologie. Šéf čs. diplomacie mohl dokument při jeho parafování celkem oprávněně označit za „výzvěstí rozumu a realismu“. Smlouva byla ale ještě před tím napadena při pravidelných sudetoněmeckých dnech (což napovídalo možné obtíže při její ratifikaci ze strany konzervativní opozice), a nadto došlo při přípravě pražské návštěvy kancléře W. Brandta – kdy mělo dojít k slavnostnímu podpisu – ke sporu o rozsah právní pomoci občanům západního Berlína úředníky západoněmeckého velvyslanectví. Podpis smlouvy tím byl na jistou dobu vůbec ohro-

114) Stalo se to dopisem šéfa vlády L. Štrougala W. Brandtovi, viz R. BRACH, *Smlouva o vzájemných vztazích*, s. 23; Chňoupekovo posolství viz např. v *Levstija* 22. února 1972, v: DČZP 1972, s. 19 n.

115) Cit. z Chňoupekova výkladu ve Federálním shromáždění 30. října 1972, DČZP 1972, s. 380.

116) Detaily viz v: R. BRACH, *Smlouva o vzájemných vztazích*, s. 26–36, tam též text smlouvy.

žen, a až po vyjasnění sporu mezi Bonnem a Moskvou [1] mohl Brandt se zpožděním 11. prosince 1973 přijet do Prahy. Ani slavnostní projevy na Pražském hradě ale nezakrývaly, že dokument může být jen prvním vytknutím do budoucnosti, a že – jak to spolkový kancléř formuloval – „hluboce zakořeněná nedůvěra se nedá překonat přes noc.“ Odlišné tóny, v níž Brandt a jeho kolega Lubomír Štrougal hovořili, byli ostatně zřejmé z přípitků, v nichž první hovořil o bilaterální spolupráci v „oně větší Evropě, zajištěné bezpečností“, zatímco druhý připomínal – třicáté výročí podpisu čs.-sovětské smlouvy...¹¹⁷ Podpisy tzv. Deklarace o upevnění přátelství a prohloubení bratrské spolupráce mezi KSČ a SED a mezi ČSSR a NDR brzy po ratifikaci smlouvy v Bundestagu¹¹⁸ ostatně dostatečně signalizovalo trvajícím prioritě pražské politiky ve vztazích k německým státním.

7.

Formální normalizace vztahů Prahy a Bonnu počátkem sedmdesátých let musela být doprovázena takřka souběžným procesem postupného normalizování také s druhým z německých států. Československo-východoněmecký poměr, který již od poloviny předcházející dekády občas narušovaly útoky východoněmeckých komunistických představitelů proti některým projevům politického (a také kulturního) „tání“ v ČSSR¹¹⁹, totiž výrazně zasáhly události roku 1968, které vyústily do participace „národní lidové armády“ NDR v invazi proti vlastním spojencům v srpnu téhož roku. Vedení SED v čele s W. Ulbrichem patřilo vlastně od samého počátku československého demokratizačního pokusu k jeho nejzásadnějším kritikům, i když přinejmenším jeden z důvodů svých obav, totiž možnost rozvoje vztahů mezi Prahou a Bonnem evidentně Pankow značně přecenil.¹²⁰ Ulbricht nicméně již na schůzce stranických předáků v Dražďanech koncem března 1968 vyhrožoval svým čs. soudruhům, že „buď bude v Praze pořádek, nebo musíme učinit rozhodná opatření sami...“, a tento kurs – společně s W. Go-

mkou – potom držel až do počátku léta 1968, kdy program ozbrojeného zásahu v Československu akceptovalo i sovětské vedení.¹²¹ Východoněmecká politika ale zaujala tvrdý postoj i k počátečnímu vývoji v již okupované republice (jedním z důvodů byla nepochybně i malá radost obyvatel z pobytu německých vojsk na jejím teritoriu), což se projevilo nejen v pokračujících útocích proti KSČ, postupně zvoňovaných až od jara následujícího roku, ale také v opatřeních proti návštěvníkům z ČSSR, omezování vzájemných kontaktů, atd.

Nové, „normalizační“ stranické vedení v čele s Gustávem Husákem se pokoušelo o nápravu vztahů se soudružským společenstvím již od počátku roku 1969,¹²² zdá se však, že ke skutečnému pokroku došlo až po politickém pádu W. Ulbrichta počátkem na jaře 1971. Významným faktorem, který přitom jednoznačně přispěl k novému sblížení obou komunistických států, byl právě jejich dosud neuspokávaný poměr ke Spolkové republice, jenž byl ještě zvýrazněn podpisem dohod mezi Bonnem a Moskvou i Varšavou v průběhu roku 1970. Pražské komunistické vedení ostatně při každé příležitosti zdůrazňovalo bezpodmínečnou nutnost mezinárodního uznání NDR ze strany Západu a teze o nutném ukončení „diskriminace“ NDR v mezinárodních vztazích se pak stala nezbytnou součástí všech bilaterálních prohlášení stejně jako východoněmecká podpora československému stanovisku o absolutní nutilitě Mnichova.¹²³ S nástupem nového vedení SED v čele s Erichem Honeckerem (květen 1971) se pak komunistické Východní Německo stávalo pro ČSSR – samozřejmě vedle Svazu – jedním z nejdůležitějších partnerů, na čemž mnoho nezměnilo ani vyřešení dosud konfliktní otázky Západního Berlína dohodou velmocí z 3. září téhož roku a pak především „německo-německá“ smlouva mezi Bonnem a Východním Berlínem z 21. prosince následujícího roku. Hojná frekvence návštěv na nejvyšší úrovni, zahájená již Honeckerovým pobytem v Lánech v prosinci 1971 (a oplacená cestou G. Husáka a ministerského předsedy L. Štrougala do východního Berlína v září 1972), ale také stupňující se kooperace hospodářská spolu s dalšími okolnostmi nasvědčovaly, že se vzájemné vztahy mezi oběma nejzápadněji-

117) Srov. texty všech projevů v: DČZP 1973, s. 483–492.

118) Smlouva byla definitivně v Bonnu schválena 10. července 1974, zmíněná Deklarace byla pak podepsána G. Husákem a E. Honeckerem při návštěvě východoněmecké delegace v Praze v polovině října téhož roku. Srov. její text v: DČZP 1974.

119) První podobnou epizodu, mimochodem pečlivě zaznamenanou i západními diplomaty, byla kritika tzv. katkovské konference z roku 1963 v únoru následujícího roku šty H. Sinderemna, který obchodním misí r. 1967, atd.

120) Srov. např. E. IVANČIKOVÁ, *Kritika vztahů mezi ČSSR a NDR v souvislosti s intervencí roku 1968*, in: D. KOVÁČ, J. KŘEN, H. LEMBERG (eds.), *V rozdělené Evropě. Češi, Slováci, Němci a ich státy...*, s. 101–110.

121) Konkrétní doklady viz v: J. Vondrová, J. Navrátil (eds.), *Mezinárodní souvislosti Československé krize 1967–1970*, Brno 1996, sv. I, detaily zde není možno uvádět.

122) Jako první stranický představitel navštívil východní Berlín V. Biřák již v únoru 1969, sám G. Husák jej následoval – již v roli stranického vůdce – koncem května téhož roku.

123) Srov. již text Společného prohlášení stranických a vládních delegací ČSSR a NDR z 24. října 1970, vydaného při příležitosti návštěvy východoněmecké delegace v čele s W. Ulbrichem v Praze, DČZP 1970, s. 358–364, tam s. 360. Podobné viz Společné komuniké o setkání delegací ČSSR a NDR z 12. listopadu 1971, ibid., 1971, s. 289–292.

širší satelity Moskvy vyvíjí v nadstandardním rámci.¹²⁴ Tomu odpovídaly také některé praktické kroky obou vlád, mj. zavedení bezvизového styku mezi oběma zeměmi r. 1972, který umožnil – v podmínkách socialistického bloku vstupu masový – rozvoj turistiky řadových občanů.¹²⁵

Nadstandardní rozvoj čs.-východoněmeckých vztahů neustál ani po normalizaci poměrů obou států se Spolkovou republikou, jež byla naopak – jak to zaznělo např. při další Honeckerově návštěvě v Praze na podzim 1974 – chápána jako jednoznačné potvrzení vývoje po druhé světové válce. Jeho nejviditelnějším projevem byl – vedle nové dlouhodobé obchodní smlouvy, a koordinace národohospodářských plánů na roky 1976–1980 – především podpis nové smlouvy o přátelství, spolupráci a vzájemné pomoci, parafované v Berlíně G. Husákem a E. Honeckerem 3. října 1977. Vnější důvodem k jejímu podpisu sice byla především změna v mezinárodním postavení NDR v důsledku smluv z počátku dekády.¹²⁶ Oběma stranám však nový dokument posloužil k novému zdůraznění vztahů „trvalého a nezlomného přátelství a bratrské vzájemné pomoci“, aby jim zůstal i po té, co bilaterální vazby mezi jinými sovětskými satelity ustoupily zřetelně do pozadí. Smlouva užce navazovala na pakt z r. 1967, verbálně byla ovšem přizpůsobena post-helsinské atmosféře. Akcentovala především spolupráci v rovině ekonomické „v zájmu lepšího uspokojování stále rostoucích hmotných potřeb svých národů“, ale – na rozdíl od textu z r. 1967 – též potřebu mírového soužití a samozřejmě nenarušitelnost pořádku vzniklého po druhé světové válce. Čl. 9 smlouvy ovšem samozřejmě opakoval závazek neprodlené vzájemné pomoci v případě útoku proti jedné ze stran, následující čl. pak povinnost vzájemných konzultací o všech důležitých mezinárodních otázkách.¹²⁷

124) Významu NDR pro tehdejší pražskou diplomacii nasvědčovala i skutečnost, že první „normalizací“ velvyslanec ve východním Berlíně Fr. Kračír se r. 1971 se stal na několik let prvním náměstem ministra zahraničí, jeho nástupcem byl jmenován ex-ministr zahraničního obchodu R. Dvořák, ač. Také první zahraniční cesta nového ministra zahraničí B. Chroupya směřovala v dubnu 1972 do východního Berlína, přičemž zvláště nový šéf východoněmecké diplomacie Oskar Fischer (v úřadu od r. 1975, již předtím ale fakticky ministerstvo vedoucí) se pak stal jedním z nejdůležitějších Chroupyových partnerů na mezinárodní scéně.

125) Jen během prvních pěti let existence bezvизového styku navštívilo obě země 30 milionů návštěvníků z druhé strany hranice, tj. teoreticky prakticky veškerá populace obou států. Vzájemný obchod obou států pak r. 1976 překročil 1,5 miliardy rublů (užívaných tehdy v roli platidla v celé RVHP).

126) NDR z toho důvodu také podepsala 7. října 1975 novou spojeneckou smlouvu s SSSR, která – na rozdíl od předcházejících dokumentů – již zcela pomíjela německou otázku jako celek, i problém dosud absentující mírové smlouvy, který v očích sovětské diplomacie evidentně snižoval alespoň částečně Závěrečná deklarace z konference v Helsinkách

127) Srov. její text v DCZP 1977, s. 376–378.

Pakt z října 1977, ratifikovaný v únoru příštího roku, předznamenal další rozvoj mnohostranné spolupráce obou režimů, která ještě vynikla v následujícím období, zvláště v souvislosti s krizí v sousedním Polsku, jež pochoptitelně vzbudila ve vládnoucích kruzích jak v Praze tak v Berlíně nemalé obavy.¹²⁸ Již v květnu 1980 byla podepsána nová dlouhodobá obchodně-politická smlouva, kalkující s dalším kvantitativním rozvojem obchodní výměny i další hospodářské spolupráce, mj. čs. podílu na výstavbě některých energetických a hutních zařízení v NDR, v prosinci téhož roku šéfové vlád L. Štrougal a Willy Stoph podepsali novou smlouvu o společných hranicích, ač. Vedle obvyklého vyzdvižování vlastní spolupráce, „traditionálního přátelství“ (a samozřejmě obligátní podpory sovětských zahraničně-politických iniciativ) ale zaznívala i veřejně společná obava o osud „socialismu“ v Polsku,¹²⁹ kterou po tamním převzetí moci generálem W. Jaruzelským vystřídala osten-tativní podpora jeho kroku, byť ze strany východoněmecké reprezentace sotva zcela upřímná. Ve srovnání s neklidným Polskem i postupně se uvolňující atmosférou v Maďarsku zůstávaly i potom vlády Husáka i Honeckera „stabilní“, což jejich vůdcové také zdůrazňovali při opakovaných každoročních návštěvách; s jejich konzervativní stabilitou neměly ale pohout ani postupné proměny jejich východního patrona po roce 1985. Ze sovětského návodu zahájily příslušné úřady již v letech 1983–84 přípravu Dlouhodobého programu hospodářské a vědeckotechnické spolupráce do roku 2000, byla podepsána další pětiletá obchodní smlouva a program koordinace pětiletých plánů na druhou polovinu osmdesátých let, nic z toho nebylo ale vzhledem k akceleračnímu vývoji v SSSR a zřejmému vlivu ve „vnějších“ oblastech im-peria realizováno.

Ještě v listopadu 1985 oba straníci vůdcové vyjadřovali při – v pořadí již čtvrté – „prezidentské“ návštěvě G. Husáka ve východním Berlíně absolutní podporu „konstruktivním stanoviskům sovětské strany“.¹³⁰ Urychlení programu Gorbačovovy *perestrojky*, definitivně ohlášené v lednu 1987, však spolu se stále důrazněji akcentovanou potřebou demokratizace již brzy oba režimy začalo novému sovětskému vedení vzdalovat, což přispělo k dalšímu

128) Východoněmecký vůdcové v čele s E. Honeckerem ostatně – podobně jako G. Husák, ale snad ještě vehementněji – vyzývali své moskevské partnory k ozbrojenému zásahu v Polsku již od druhé poloviny roku 1980. Krize v bilaterálních vztazích mezi Východním Berlínem a Varšavou, ostatně nikdy příliš vynikajících, ale pokračovala i po zavedení vojenského režimu gen. W. Jaruzelského koncem r. 1981.

129) Srov. např. komuniké po návštěvě W. Stophy v Praze z 3. 12. 1980, DCZP 1980, s. 448, a komuniké po návštěvě E. Honeckera v Praze o necelý rok později, v listopadu 1981, ibid., 1981.

130) Čl. ze společného komuniké z návštěvy G. Husáka v Berlíně 26.–28. listopadu 1985, DCZP 1985, s. 515–517.

prohloubení vzájemných vazeb. V Praze oceňovali Honeckerovo zdůraznění aplikace přestavby v závislosti na „konkrétních podmínkách“ jednotlivých socialistických států, jež brzy zvláště konzervativní členové vedení KSČ v čele s V. Bilákem napodobovali. NDR se pak pro ně stala – jak se právě Bilák vyjádřil – „nejsolidnějším partnerem pro plodnou spolupráci s ČSSR.“¹³¹ Pankov jistě situaci oceňoval podobně a jeho zástupce také evidentně přijal se značnou úlevou pád prreformně laděného L. Štrougala na podzim 1988. Pražským soudruhům se vedení SED odvděčilo mj. tím, že u příležitosti dvacátého výročí invaze do ČSSR, ale i později setrvalo na její původní interpretaci, což – zvláště v kontrastu s razantní změnou pohledu v Polsku a Maďarsku na jaře 1989 – samozřejmě posilovalo pozice pražských neostaliniistů.¹³²

Ještě v létě 1989 se obě komunistická vedení shodla v pozitivním ocenění masakru opozice ze strany komunistických ozbrojených sil v Pekingu, jen o pár týdnů později zahájený masový exodus nespokojených východních Němců, využívajících i ambasadu Spolkové republiky v Praze, ale napovídal, že dny režimů jsou alespoň ve stávající podobě sečteny. Adamcova vláda musela posleze – přes ohledy vůči Pankovu – souhlasit s jejich odjezdem na Západ, což vytvářelo podivnou předehru k připravované oslavě čtyřicátého výročí německého „státu dělníků a rolníků“. Jen pár dnů po ní, 17. října, ostatně Honecker a jeho nejbližší „padli“, jejich pražští spojenci je následovali o měsíc později.¹³³ Očekávaná pražská návštěva nového šéfa SED E. Krenze se již neuskutečnila, zatímco připravovaná ekonomická spolupráce Československa s Německem začala být o málo později realizována v podobě, o jaké se komunistickým lidrům jistě nesnilo.

8.

Pražská smlouva z prosince 1973 vytvořila i v interpretaci komunistických diplomatů „podmínky pro rozvoj politických kontaktů“ ČSSR a Spolkové republiky Německo, jež brzy – v lednu 1975 – doplnila dohoda o dalším rozvoji hospodářské, průmyslové a technické spolupráce, díky níž SRN upevnila

pozice zdaleka nejdůležitějšího obchodního partnera republiky ze západních států. Procesu vývoje korektního poměru pak výrazně napomohly i vlivy „velké“ politiky, tedy na straně jedné oteplování vztahů sovětsko-německých, jak je nastartovala definitivně návštěva L. I. Brežněva v Bonnu v květnu 1973, na straně druhé pak naopak viditelné zhoršení vztahů západoněmecko-amerických, jež dosáhlo svého vrcholu ve druhé polovině sedmdesátých let. Vzhledem ke snaze vlády Helmuta Schmidta udržet – i z důvodů vazeb k NDR – atmosféru uvolnění nenarušila zpočátku tuto tendenci ani sovětská invaze do Afghánistánu, ba ani události v Polsku, jež jinak vcelku ukončily etapu détente mezi Západem a Východem. Ani tzv. Doppelbeschluss NATO z prosince 1979 neznamenal – díky odložení dislokace amerických raket na západoněmeckém území Schmidtovou vládou až do roku 1983 – okamžitou změnu ve vztazích k Moskvě a jejím satelitům, když především kancléř sám signalizoval, že je mnohem více zainteresován dosažením kompromisu s východním blokem ve věcech zbrojení, než Washington.¹³⁴ K výraznějšímu obratu (který se samozřejmě promítl i do vztahů mezi SRN a ČSSR) tak došlo až po nástupu konzervativně-liberální koalice v čele s Helmutem Kohlem v říjnu 1982.

Pětiletí po ratifikaci tzv. pražské smlouvy tvořilo vrchol v dosavadním československo-západoněmeckém poměru, bez ohledu na to, že se tehdy vyslovovaly vlivné kruhy zvláště v Bavorsku proti tomuto procesu.¹³⁵ Koncem března 1975 přijel do Prahy poprvé nedávno nastoupivší šéf západoněmecké diplomacie H.-D. Genscher, aby dohodl zintenzivnění hospodářské a technické spolupráce.¹³⁶ Koncem července téhož roku pak došlo v Helsinkách ke schůzce prezidenta G. Husáka a předsedy vlády L. Štrougala s kancléřem H. Schmidtem, kde bylo vyjádřeno „odhodlání pokračovat v rozvíjení do-
brych sousedských vztahů“, a kde byl Husák pozván k návštěvě Spolkové republiky.¹³⁷ Závěrečný akt helsinské konference ostatně opakoval – a ovšem rozvíjel – závazky pražské smlouvy včetně respektování sřechované rovnosti, územní celistvosti a také zavržení užiti síly v mezinárodních vztazích,¹³⁸ což

131) Srov. Bilákov vyjádření k východoněmeckému velvyslanci v Praze H. Ziebartovi koncem května 1988, v: O. TUMA (ed.), *Poslední léta komunistického režimu v Československu ve zprávách velvyslance NDR v Praze (1987–1989)*, Soudobé dějiny 1996, č. 2–3, s. 367.

132) Ještě v srpnu 1989 J. Lenárt dekoval velvyslanci Ziebartovi za článek v *Neues Deutschland*, zachovávající původní interpretaci sovětské agrese – viz tamtéž, Ziebartova zpráva z 18. srpna, ibid., s. 373–374.

133) K tom viz porovnání v: J. VYKOUKAL, B. LITERA, M. TEJCHMAN, *Východ. Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944–1989*, Praha 2000, zvl. s. 713–715 a 722–724.

134) Srov. např. H. HAFENDORN, *Sicherheit und Stabilität. Außenbeziehungen der Bundesrepublik zwischen Ilkrisse und Nato-Doppelbeschluss*, München 1997.

135) Např. tehdejší bavorský ministerský předseda Goppel se na 25. sudetoněmeckých dnech v květnu 1974 vyslovoval otevřeně proti ratifikaci smlouvy s tím, že netěší tzv. sudetoněmeckou otázku.

136) Srov. zprávu, otištěnou v: *DCZP* 1975, s. 106–107.

137) Tamtéž, s. 360.

138) V té souvislosti byly příznačné výhrady k některým článkům Závěrečného aktu z Helsinek ze strany CDU/CSU při ratifikaci dokumentu v Bundestagu, srov. např. T. G. ASH, *W iminentu Europ. Niemcy i podzieleny kontynenti*, s. 283 nn.

spolu s dalšími články (mj. spoluprací mezi státy, ale také kontakty jednotlivých občanů) podnítilo další rozvoj vztahů též mezi Prahou a Bonnem, a to již nejen v rovině politických reprezentací, ale - byl jen postupně - i v rovině dalších organizací (např. odborů a kulturních institucí), jakkoliv z československé strany byly pochopitelně podobné kroky striktně řízeny a limitovány.

Když přijel prezident G. Husák 10. dubna 1978 na historický první návštěvu hlavy československého státu do (západního) Německa, vyhlásil, že bude usilovat o zlepšování vzájemných vztahů „schrittweise“, tedy postupně, krok za krokem. Při projevech všech zúčastněných státníků pak zazněla slova o temné, ale i světlé společné minulosti, kterou je třeba poznat a překonávat, obě strany se též přihlášly k odkazu Helsinek (z něhož ale tehdejší prezident W. Scheel svému čs. kolegovi významně připomněl též „vývoj situace v postavení občanů ve státech našich sousedů“). Nejdůležitějším výsledkem návštěvy byla společná deklarace z 11. 4., v níž se obě strany zavázaly „v souladu se smlouvou vyvinout další úsilí zaměřené na široký rozvoj na základě rovnoprávnosti a vzájemné výhodnosti...“¹³⁹ Kontakty měly být ovšem rozvíjeny nejen v oblasti politické a hospodářské, ale měly směřovat k „prohlubování politického dialogu na různých úrovních“, čemuž daly brzy výraz pokusy o partnerství měst v obou státech. Zdůrazněna byla též nutnost objektivního, věcného informování ve druhé zemi, a pak prohloubení vztahů kulturních, k čemuž směřovala současně podepsaná dohoda o kulturní spolupráci. Dalším výsledkem byl závazek pravidelných každoročních konzultací šesti diplomacii, definitivně pak zahájené návštěvou H.-D. Genschera v Praze koncem roku 1980.¹⁴⁰ Československá strana hodnotila výsledky kladně, ministr Chňoupek před Federálním shromážděním ještě na podzim následujícího roku vyslovoval „spokojenost s dosaženou úrovní vztahů“ a pozitivně „zájem rozvíjet všechno pozitivní“, což mělo navenek demonstrovat dobrou vůli Prahy k uvolňování napětí v Evropě.¹⁴¹ Brzy ale přišla změna.

Těžší politické aktivity SRN se po nástupu vlády Helmuta Kohla přesunulo znovu jednoznačně západním směrem, mj. intenzifikací kooperace s USA. Již to nemohlo vztahy k východním sousedům Německa nepoznamenat, navíc krizí ve vztazích mezi Bonnem a Moskvou (do níž se samozřejmě odvíjela i kvalita poměrů sovětských satelitů k západnímu Německu) ještě poznamenalo definitivní rozhodnutí o rozmístění amerických raket, které na

podzim 1983 vyprovokovalo okázalá protiopatření Sovětů v ČSSR a NDR.

V případě Československa (a také Polska) k tomu přistoupila nová aktivita svazů vysídlenců, které se ale nyní dostávalo výraznější podpory nejen od zemských reprezentantů, ale i nové vlády. Tyto postoje v jistém ohledu vyvrcholily účastí spolkového prezidenta Karla Carstense na 35. sudetoněmeckých dnech v červnu 1984, a o dva roky později také - poprvé v historii Spolkové republiky - účastí kancléře samotného, proti čemuž v Praze (celkem pochopitelně) protestovali jako proti jevu, jsoucimu „v rozporu s duchem a literou“ proslavové smlouvy a také deklarace z roku 1978.¹⁴² Změněná atmosféra pak byla znát i z publikovaných prohlášení při vzájemných návštěvách ministrů H.-D. Genschera a B. Chňoupky v tomto období. Jestliže se ještě při návštěvě šéfa německé diplomacie v únoru 1983 diskutovalo především o nedávném návrhu Varšavského paktu o smlouvě o nepoužití vojenské síly ve vzájemných vztazích, pak o půl druhého roku později jeho čs. kolega i veřejně přiznával hloubku rozdílu ve vzájemných názorech i to, že - v důsledku rozmístění raket - je stávající situace „jedna z nejzávažnějších od konce druhé světové války...“¹⁴³ Obrat zpočátku nesignalizovala ani výměna vládní garnitury v Moskvě na jaře 1985, když jedním z prvních kroků M. S. Gorbačova bylo v dubnu téhož roku prodloužení smlouvy o Varšavském paktu o dalších dvacet let. K postupné proměně ve vztazích SRN - SSSR začalo docházet až od léta 1986, přičemž jakýmsi pomyslným zlomem byla návštěva nového spolkového prezidenta Richarda von Weizsäckera v Moskvě v červenci následujícího roku.¹⁴⁴ Gorbačovem postupně stále prosazovaná vize „evropského domu“ od Atlantiku po Ural nemohla neovlivnit i poměr Praha-Bonn, jak ukázala nejvýrazněji několikrát odložená návštěva kancléře H. Kohla do Prahy.

Kohl přivezl koncem ledna 1988 do metropole na Vltavě celý balík otázek, o nichž byla ještě před několika lety diskuse prakticky nemožná, např. nejen problémy vztahů hospodářských, ale též vlivy ekologické, nejen prohlubování vztahů politických v rámci elit, ale též problém „ještě intenzivnější účasti občanů našich zemí na výměně a spolupráci“, což mělo být dosaženo větší prostupností hranic.¹⁴⁵ Kancléřův pražský projev se pak nesl idealem „překonání rozdělení Evropy“ a také vytvořením stabilní, zajištěné úrovně ozbrojených sil..., aby jim byla odebrána jakákoli schopnost nena-

139) Stov. její text v DČZP 1978, s. 111-115.

140) Genscher dlel v Praze 20. prosince 1980, stov. zprávu ČTK z téhož dne, DČZP 1980, s. 450-451.

141) Vyklad B. Chňoupky před Federálním shromážděním 24. října 1979, DČZP, 1979, s. 406.

142) Stov. např. text prohlášení FMZV z 12. června 1984, DČZP 1984, s. 263; Chňoupek tehdy reagoval na Carstensovu účast dokonce odvoláním tehdejšího velvyslance D. Späthla z Bonnu.

143) Stov. Chňoupkův rozhovor z 13. července 1984, DČZP 1984, s. 301-302.

144) T. G. ASH, *W. imitiert Europa. Niemcy i podzieleny kontynent*, s. 513-14.

145) Stov. Kohlův rozhovor pro *Rudé Právo* z 23. ledna 1988.

dálého útoku.¹⁴⁶ Také čs. představitelé hovořili o potřebě „vytváření nového ovzduší“ ve vzájemných vztazích, a B. Chňoupek dokonce při následující (a poslední) návštěvě Bonnu v srpnu téhož roku zdůrazňoval, že „politické styky ... dosáhly nového stupně.“ V praxi se to ale příliš neprojevilo, jak ukazoval osud neustále odkládané dohody o zřízení kulturních středisek.

Poslední komunistická vláda v čele s Ladislavem Adamcem byla ochotna přistoupit k jistému rozšíření vztahů s SRN, samozřejmě především v ekonomické oblasti. Brzy byla ale konfrontována s celkovou proměnou klimatu ve svém sousedství, jejímž projevem byla mj. už zmíněná masová emigrace Němců z NDR přes Maďarsko na Západ. Shromažďování dalších na západoněmecké ambasádě v Praze bylo nakonec hlavním důvodem poslední návštěvy H.-D. Genschera v „komunistické“ Praze.¹⁴⁷ Rozhodnutí Adamcova kabinetu z konce září 1989, umožnit východoněmeckým uprchlíkům vycestovat do Spolkové republiky, bylo pak také posledním aktem „německé“ politiky ČSSR. Se záchvěvy sousedního rigidního Honnekerova režimu se otiřasi i ten v Praze, aniž jej po listopadových demonstracích přežil.

9.

Politika první post-listopadové reprezentace v čele s novým prezidentem V. Havlem vůči Německu vycházela z přesvědčení, že svoboda v obou zemích je spojitou nádobou, která (jak to Havel vyjádřil při přijímání ceny Karla Velikého v květnu 1991) souvisí se „sebeosoboznováním národů střední a východní Evropy z pout totalitního systému“.¹⁴⁸ Z toho pak – vedle přesvědčení, že uspořádání poměru k Německu je nejdůležitějším cílem pražské zahraniční politiky – vycházely i její kroky vůči Bonnu, resp. Berlínu.

Skutečnost, že první Havlova zahraniční cesta na samém počátku ledna 1990 – tři dny po jeho zvolení hlavou státu – vedla právě do obou německých států, byla stejně symptomatická, jako pohled jím a novým ministrem zahraničí, Jiřím Dienstbierem ztělesňované skupiny na problém německého znovusjednocení, který se stával stále aktuálnější. Vlády nejen v Moskvě a Varšavě, ale též v Paříži a Londýně se – zcela pochopitelně – obávaly potenciální síly osmdesátimilionové německé velmoci a snažily se proces sjednocení

alespoň zpomalit.¹⁴⁹ Vedení nové čs. diplomacie, jejíž šéf J. Dienstbier pro něj plédoval ještě v časech disidentských, jej naopak podporoval. Ačkoliv byly známy nedávné revizionistické výroků některých německých politiků (např. ministra financí Th. Waigela) ve vztahu k německo-polským hranicím podobné jako prétense sudetoněmeckých organizací, Dienstbier při návštěvě Německa popíjel jakékoliv obavy z možných německých nároků.¹⁵⁰ Koordinace politického postupu s Polskem (a tedy hledání dodatečných záruk ze strany Bonnu), nabízená polskou diplomacií, byla pak odmítnuta, když vedení Černinského paláce nevěřilo v možnost prosezení neplatnosti Mnichova *ex tunc* a legalita transferu Němců (který Havel i Dienstbier odsuzovali i jako proces) byla zdánlivě dostatečně ošetřena deklarací z Postupimí.¹⁵¹ V poměru bilaterálním pak prezident sám zvolil tón, vycházející z přesvědčení, „že se už nemůžeme bát jedni druhých...“, jehož výrazem byla pak jeho památná omluva Němcům za transfer jako údajnou *pomstu* v podobě odsouzení „nemorálního principu kolektivní viny“.¹⁵² Netřeba dodávat, nakolik taková slova povzbudila nároky sudetoněmeckých vysídlenců (a ovšem nejen jejich), ještě více pak samozřejmě naděje na jejich prosezení posilily důvěrné nabídky dvojího občanství ze strany některých českých politiků v následujícím roce.

Základem mezinárodních vztahů demokratického Česko-Slovenska se Spolkovou republikou se měla stát nová čs.-německá smlouva, s jejíž přípravou zahraniční úřady v obou metropolích začaly na počátku roku 1991. Původní požadavky Bonnu na teoretickou možnost kolektivního návratu sudetských Němců „do vlasti“ a materiální podporu německé menšiny v ČSFR, vznesené tehdejšími státními tajemníkem D. Kastupem, ovšem Praha odmítla. V květnu 1991 ale prezident Havel – právě při přijímání zmiňované ceny Karla Velikého – nabídl mj. možnost individuálního návratu těch sudetských Němců, kteří se chtějí vrátit, přiznání jim čs. občanství a účast na privatizaci, a to výměnou za rezignaci na další majetkové nároky ze strany Bonnu a uznání neplatnosti „Mnichova“ od samého počátku.¹⁵³ Úřední spolková

146) Srov. Kohlířův projev (i projev L. Štrougala) v DČZP, 1988, s. 18-20, 21-23.

147) Komunité, vydané po rozhovorech, se o tom ovšem vůbec nezmiňovalo, srov. DČZP 1989, s. 522-524.

148) V. HAVEL, *Vězení občané... Projevy červenec 1990 – červenec 1992*, Praha 1992, s. 77.

149) K tomu nejlépe T. G. ASH, *W imieniu Europy Niemcy i podzieleny kontynent*, kap. VII, J. KIEWERSKA, *Miedzynarodowe uwarunkowania zjednoczenia Niemiec*, in: L. JANICKI, B. KOSZEL, W. WILCZYŃSKI (ed.), *Zjednoczenie Niemiec. Studia politologiczno-ekonomiczne*, Poznań 1997, s. 97-133.

150) Srov. J. DIENSTBIER, *Od snění k realitě. Vzpomínky z let 1989-1999*, Praha 1999, s. 58 n.

151) J. ŠEDIVÝ, *Černinský palác v roce nula (Ze zákulisí postlistopadové zahraniční politiky)*, Praha 1997, s. 76-82.

152) Srov. projev při návštěvě R. von Weizackera 15. března 1990, in: V. HAVEL, *Projevy*, Praha 1990, s. 81.

153) J. DIENSTBIER, *Od snění k realitě*, s. 284.

místa v čele s kancléřem H. Kohlem ale na tuto jistě velkorysou nabídku nereagovala, a jak pro organizace vysídlenců, tak pro jejich bavorské patrony z CSU v čele s M. Streiblem byla – jak ukázala rezoluce v Ansbachu v červenci 1991 – beztlak nedostatečná, když z jejich strany trval požadavek práva „na kmenovou vlast“. Ze strany mluvčích sudetských Němců pak bylo stále častěji potvrzováno, že více než o jakékoliv finanční odškodnění (o něž usilovala např. bavorská vláda¹⁵⁴) jim jde – řečeno slovy Fr. Neubauera – „o náturní restituci“ v českých zemích. To nakonec vedlo k tomu, že majetkové záležitosti byly ze smlouvy, parafované v říjnu 1991, vyloučeny.

Tzv. Smlouva mezi ČSFR a SRN o dobrém sousedství a přátelské spolupráci¹⁵⁵ mohla být nakonec podepsána – po mnoha odkladech z německé strany – až 27. února 1992 za již méněho se politického klimatu. Ačkoliv chtěla směřovat především do budoucna, k budování „dobrého sousedství“ a k překonání „rozdělení Evropy“, její preambule hovořila o obětech války a také o „vyhnání“ (jež tím dávala do shodné roviny¹⁵⁶), ze zásadních požadavků čs. státního interestu pak fakticky jen opakovala neplatnost „Mnichova“ odkazem na smlouvu z roku 1973. Článek 2 sice deklaroval respektování „územní celistvosti“ a neporušitelnosti... hranic“. V čl. 3 se ale hovořilo o hranicích „existujících“, v německém termínu označovaných za *bestehende*, což podle kritiků textu skrývalo potenciální revizionistický účel. Československá strana navíc vyšla Bonnu vstříc i doprovodným dopisem J. Dienstbiera H.-D. Genscherovi z téhož dne, v němž bylo obsaženo prohlášení vlády, podle kterého měla s perspektivou začlenění Česko-Slovenska do Evropských společenství „vzrůstající měrou vytvářet možnosti, aby se také občané SRN mohli usazovat v ČSFR“, německé komentáře ale označily tento příslib za nedostatečný.

Kancléř H. Kohl se nedlouho před podpisem smlouvy přirovnal za dědice K. Adenauera s tím, že jeho výkon vůči Západu, zvláště Francii zopakoval vůči sousedům Německa na východě. Podobné tóny, srovnávající německo-

francouzský poměr „po válce“ a česko(slovensko)-německé vztahy na počátku devadesátých let, zazněly i v projevu V. Havla při podpisu smlouvy. Ta se však z mnoha důvodů nemohla stát malou repeticí paktu Charlese de Gaulla s K. Adenauera z ledna 1963, již proto ne, že Bonn v letech šedesátých nemohl vztahy s Paříží zatěžovat (problematikými) požadavky plynoucími z půl století staré minulosti, zatímco v případě ČSFR byly – stále méně zastíranou formou – vznášeny. S dědicvím minulosti se tak po rozdělení československého státu musela začít vypořádávat i nová česká vláda. Leccos prokazatelně naznačuje, že – bez ohledu na známou deklaraci z ledna 1997 – bude zátěž „společných dějin“ – ale samozřejmě nejen ona! – zatěžovat česko-německé vztahy i nadále.

154) Na podzim 1991 M. Streibl otevřeně prohlásil, že sudetským Němcům má být vrácen ten „jejich“ majetek v Československu, který je v současnosti v rukou československého státu, a snažil se zabránit, aby byl privatizován!

155) Srov. její text, publikovaný např. v J. DEMEK, J. KUKLÍK, J. NĚMEČEK, *Kauza: tzv. Benešovy dekrety. Historické kořeny a souvislosti*, Praha 1999, příl. č. 13. Podrobný rozbor např. M. KUNŠTAT, *Německo a Česká republika*, in: V. Handl et cons. (eds.), *Vztahy SRN ke státům střední Evropy*, Praha 1998, s. 201–203.

156) Tehdejší šéf pražské diplomacie přitom jasně termínem „vyhnání“ označoval – stejně jako publicistika sudetoněmecká – celý proces transferu, což mj. doložila i jeho kritika důvodové zprávy ke smlouvě, která chtěla tento zřejmě zabarvený pojem vztáhnout na tzv. divoký odsud před konferencí v Postupimi. Srov. J. DEINSTBIER, *Od snění k realitě*, s. 363–365.